

ВСТУП

Після поразки національного зриву 1917–1921 рр. і до кінця 1980-х рр. рецепція творів польських письменників в Україні насамперед визначалася панівними ідеологічними доктринами. Жорсткий відбір до перекладу й друку не лише іноземної літератури, а й праць українських літературознавців про неї, був невід’ємною частиною діяльності тоталітарної цензури. Ідеологічне спотворення спричинило викривлене сприйняття творчості таких знакових постатей польського літературного й культурного процесів ХХ ст., як Т. Боровського, Т. Конвіцького, а деяких, скажімо А. Бобковського, Г. Герлінга-Грудзінського, В. Гомбровича, Ч. Мілоша, цензура взагалі не допускала до друку ані на батьківщині, ані в країнах, що належали до так званого «східного блоку».

Соціальні та політичні зрушення в радянському геополітичному просторі, які передували розпаду комуністичного режиму та здобуттю державної незалежності, дали поштовх до важливих змін в українській культурі. Від кінця 1980-х і впродовж років державної незалежності з’явилась чимала кількість різнопланових літературознавчих досліджень полоністів та компаративістів, однак серед них переважають ґрунтовні, методологічно оновлені студії про польських класиків ХІХ ст. Лише невелика кількість літературознавчих розвідок і поодинокі монографії, здебільшого, компаративного характеру, присвячені різним аспектам творчості літераторів ХХ ст. На сьогодні в українському літературознавстві відсутнє комплексне дослідження, присвячене осмисленню українського сприйняття не лише найновіших явищ польської літератури, а й творів, раніше ігнорованих унаслідок тривалого радянського цензурування перекладів і всього масиву літературно-критичних опрацювань сусідньої літератури. Наукове декодування зазначеної теми набуває подвійної актуальності як з огляду на потребу осмислення маловивченої специфіки входження знакових польських письменників ХХ ст. в український культурний простір, так і з огляду на важливість виявлення їхньої ролі у творенні новітньої української культури.

Актуальності монографії додає й те, що в ній уперше зібрано й укладено бібліографію українських перекладів і текстів-реакцій на творчість обраних для аналізу польських авторів. Водночас слід наголосити, що аналізовані у монографії публікації та події стосуються передовсім періоду 1991–2014 рр., хоча також принагідно згадані та вміщені у наведеній наприкінці бібліографії часово пізніші видання – до 2018 р. включно. Ці хронологічні межі визначені вагомими політичними подіями, які сформували окремий період розвитку української культури і українсько-польського діалогу зокрема, після якого починається новий етап формування образу Себе й Іншого. Географія видань та

інтелектуальних середовищ сфокусована передовсім на львівських та київських теренах, і лише зрідка йдеться про події у Харкові чи Дніпрі. Така географічна виключність має цілком об'єктивне пояснення активної популяризації в українській культурі аналізованого у монографії сегменту польської культури у Києві та Львові, і водночас не настільки часті прояви рецепції цих польських текстів на сході України.

Метою дослідження стало з'ясування перебігу та особливостей української рецепції прози знакових польських письменників ХХ ст. А. Бобковського, Т. Боровського, Г. Герлінга-Грудзінського, В. Гомбровича, Т. Конвіцького, Ч. Мілоша та А. Стасюка, що мала вагомий вплив на творення українського антиталітарного дискурсу, деконструкцію культурної парадигми та на українські дискусії про Центрально-Східну Європу й місце у ній України. Задля досягнення цієї мети у роботі визначено низку дослідницьких завдань:

- систематизувати матеріали, які стосуються перекладів (окремими публікаціями чи в періодичних виданнях) обраних для аналізу творів польських письменників ХХ ст., а також різножанрові тексти-реакції, що оприявнюють рецепцію прози вказаних авторів упродовж останніх двадцяти п'яти років;

- висвітлити змістове наповнення українських текстів-реакцій на творчість польських письменників ХХ ст. відповідно до зроблених у них акцентів пере/осмислення минувшини та подолання постколоніального синдрому, який супроводжував розпад імперії, переоцінки попередніх і пошуку нових аксіологічних орієнтирів в українській культурі та зміни геокультурних ідентифікацій;

- кризь призму рецептивних оцінок прози польських літераторів ХХ ст. окреслити тенденції в українській культурі останніх двох десятиліть.

Звісно, вивчаючи динаміку появи перекладів з польської літератури в незалежній Україні, слід пам'ятати не лише про ініціативи українських перекладачів та видавництв, а й про роль у цьому процесі активної культурної політики як Польщі, так і міжнародних перекладацьких програм, фондів, осередків. До прикладу, за підтримки Польського Інституту вийшло друком чимало українських перекладів більш або менш знаних в Україні знакових для польського культурного процесу текстів, серед яких, зокрема, у 2011 р. «Велике князівство літератури» Чеслава Мілоша і 2015 р. «Порнографія» Вітольда Гомбровича.

Польську літературу в Україні активно популяризує також краківський Інститут Книги (*pol. Instytut Książki*). До прикладу, 2012 р. видано «Динамонові крамниці та всі інші оповідання» Бруно Шульца, а 2015 р. – «Транс-Атлантик» Вітольда Гомбровича.

Одним з осередків, де тривалий період часу відбувалися зустрічі з відомими українськими та зарубіжними дослідниками й суспільними діячами, є Центр гуманітарних досліджень (науково-дослідний та організаційно-освітній підрозділ Львівського національного університету імені Івана Франка). Виголо-

шені під час відкритих лекцій міркування з'являлися у книжковому форматі серії «Університетські діалоги»: 1999 р. «Польсько-українські стосунки на початку ХХ століття» Мацея Козловського, 2000 р. «Польща вчора сьогодні і завтра» Яна Новак-Єзьоранського, 2006 р. «Польсько-український діалог: часопис “Культура” та його спадщина. До сторіччя Єжи Гедройця» Олі Гнатюк, а 2007 р. «Антропологія літератури – культурна теорія літератури – поетика досвіду» Ришарда Нича, «Родинна Європа: вперше» Анджея Менцвеля, «Мистецтво як дзеркало часу великих змін» Кшиштофа Зануссі. У цих кількох абзацах наведено лише невелику частину реалізованих різноманітних проєктів цих інституцій, оскільки їхня активна діяльність заслуговує, без сумніву, окремої дослідницької уваги.

Об'єктом монографії стали переклади українською мовою прози сучасних польських інтелектуалів та українські тексти-реакції, що належать до академічного літературознавства (розвідки у філологічних виданнях, монографічні дослідження), передмови та післямови до перекладів і масив літературної критики (відгуки, статті, есеї, публічні дискусії, відкриті лекції, круглі столи) про перекладну польську прозу ХХ ст. Задля повнішого висвітлення динаміки рецепції звертаюся до вивчення сприйняття окремих польських письменників у середовищі українських емігрантів, які групувались довкола паризького часопису «Культура» Єжі Гедройця. Окремо наголошу на важливості залучення до процесу дослідження публіцистичної та журнально-газетної критики, оскільки завдяки періодичним виданням, доступним широкому суспільному загалові, «витворюється той мікро-рівень, на якому формується повноцінний літературно-критичний дискурс. Без цього рівня літературна критика (як і література загалом) приречена на геттоїзацію в “товстих журналах”, на ізольоване існування у межах касти самих літераторів і літературознавців – із їхнім жаргоном, текстами й нагородами, про існування яких більшість людей навіть не здогадується»¹.

Предмет дослідження – особливості та провідні тенденції української рецепції творів польських письменників ХХ ст. з урахуванням впливу їхніх естетичних, морально-світоглядних настанов на ціннісні орієнтації та культурні стратегії українського суспільства.

¹ *Рябчук М.* Чому я не можу бути критиком / Микола Рябчук // *Критика*. – 2002. – Ч. 12. – С. 26. Польська дослідниця Богуміла Бердиховська, спираючись на класифікацію Самуеля П. Гантінгтона, виокремлює кілька цивілізаційних стратегій українських періодичних видань: прозахідну, двояку (нерішучу) та автаркічну. Часопис «Критика» (перше число з'явилося 1997 р.) зазвичай переглядає так звані «традиційні» цінності, що в українському контексті означає «пострадянські». «Кур'єр Кривбасу» формує радше двояку стратегію, натомість «Літературна Україна» займає позиції чільного захисника сформованої за радянських часів ієрархії культурних та літературних пріоритетів. *Бердиховська Б.* Україна: люди і книжки / Богуміла Бердиховська ; пер. з пол. Тетяни Довжок. – К. : К.І.С., 2009. – С. 121–122.

Для української культури кін. ХХ – поч. ХХІ ст. важливим стало щеплення від авторитарних стереотипів, формування потенціалу здатності до світоглядних, ідеологічних і політичних змін. Вирішальну роль у реформуванні національної свідомості та культури поляків другої половини ХХ ст., на думку чільних польських літературознавців (Я. Блонського, В. Болецького, В. Карпінського, Д. Павельця, К. Сталі, А. Ф'юта, Є. Яжембського) відіграли письменники, тексти яких в українському обігу досліджуємо в монографічній праці. Це передовсім **художня проза** (романи «Малий апокаліпсис» Т. Конвіцького та «Фердидурке» В. Гомбровича, табірні оповідання «У нас, в Аушвіці» Т. Боровського), а також документальна (нефікційна/небелетристична) література або література факту (*nonfiction*), різна за жанровими формами: **есеїстика** («Поневолений розум» та «Родинна Європа» Ч. Мілоша, «Корабельний щоденник» (у книжці «Моя Європа. Два есеї про найдивнішу частину світу» – спільному книжковому проєкті А. Стасюка з Ю. Андруховичем), «Фадо» А. Стасюка, **літературні щоденники** («Війна і спокій» А. Бобковського, «Щоденник» В. Гомбровича) та **мемуари** («Інший світ. Советські записки» Г. Герлінга-Грудзінського).

Усі ці твори в українських перекладах з'явилися після 1991 р. і досі не знайшли належного висвітлення в українському науково-критичному дискурсі. Зокрема, творчість Т. Конвіцького досліджувала лише Л. Зелінська; Ч. Мілоша – Л. Оляндер, Н. Поліщук, Я. Поліщук, Р. Радишевський, С. Яковенко; В. Гомбровича – А. Бондар, Н. Лобас, М. Медицька, Л. Тарнашинська, О. Харлан, С. Яковенко; Г. Герлінга-Грудзінського – Н. Колошук; А. Стасюка – Ю. Запорожченко. Натомість проза А. Бобковського і Т. Боровського досі не стала об'єктом наукового вивчення в Україні.

На відміну від польських письменників ХХ ст., відомих у радянській Україні, щодо яких у сучасній рецепції їхньої творчості йдеться найперше про переосмислення, усунення отриманих з радянського часу кліше, стереотипів, догматичних міркувань, рецепція у незалежній Україні літераторів, вибраних для дослідження у пропонованій монографії, – це передовсім відкриття цих текстів, осмислення їх уперше, що дає змогу говорити про існування періоду рецепції творів, який тепер доцільно не лише схарактеризувати, а й підсумувати. Водночас, на переконання сучасних українських дослідників, маргінальні в системі літератури жанри есею, щоденника, мемуарів сьогодні викликають особливий читацький і дослідницький інтерес, ставши «воістину художнім одкровенням ХХ ст.»². Власне ці его-тексти, за словами Надії Колошук «доцільно розглядати крізь призму антропологічної, герменевтичної, феноменологічної, рецептивної методології тощо»³. Такий ракурс аналізу дає

² Бовсунівська Т. Основи теорії літературних жанрів : монографія / Тетяна Бовсунівська. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2008. – С. 432.

³ Колошук Н. Нефікційна література (документалістика) як маргінальне явище мультикультурного процесу сучасності: українська ситуація / Н. Г. Колошук // Питання літературознавства: Науковий збірник. – Чернівці: Рута, 2009. – Вип. 78. – С. 221.

змогу виявити специфіку входження прози вказаних літераторів в українську культуру на діяхронному зрізі, а також визначити, як їхній інтелектуальний досвід трансформувався в українських інтерпретаціях. Адже з огляду насамперед на жанр, у вибраних для дослідження текстах (найбільше в есеїстиці) присутнє те, чого не вистачало митцям у тоталітарних системах, а саме – можливості публічно, відкрито, з прямим називанням від свого імені, а не в художньо-умовній формі висловити розмисли про ключові соціально-психологічні процеси та явища. Однією з важливих особливостей есеїстики є «сретичність», яка «дає змогу залишитись цьому жанру в опозиції до будь-якої ідеології»⁴, а його основною цінністю та привабливістю є «знищення авторитарності чиєсь однієї точки зору»⁵. У передмові до українського видання антології «12 польських есеїв» польська дослідниця Оля Гнатюк подібно зауважувала, що «есеї гине скрізь, де утверджується тоталітаризм, де не залишається ані найменшого клаптика свободи»⁶, тому саме есеїстика, яка в Польщі була особливо популярною у 1980-х рр., мала величезний вплив на культурну ідентичність і суспільну поведінку поляків. Есеї, що не мав можливостей повноцінного розвитку в радянській жанровій системі (бо цензура не допускала інтелектуальної свободи, опору догматизмові, пропаганді, підпорядковувала літературу офіційній ідеології), є особливо важливим для сучасної української літератури. З огляду на обраний ракурс аналізу рецепції знакових польських письменників ХХ ст. в Україні окремо слід згадати про міждисциплінарне дослідження Олі Гнатюк «Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність», де ґрунтовно проаналізовано дебати українських інтелектуалів навколо національної та культурної ідентичності на зламі ХХ–ХХІ ст. Запропоновану в її книжці інтерпретацію культурних процесів в Україні в моїй монографії частково доповнено та підтверджено власними висновками про роль у цих процесах польських письменників ХХ ст. через українську рецепцію їхньої прози.

Водночас дослідження рецепції текстів польських письменників ХХ ст., невідомих українцям за радянського часу, допоможуть встановити один з елементів канону польської літератури в незалежній Україні. Поняття «канону» в такому випадку слід трактувати не як «сталу одиницю, авторитетний список, а як змінну величину, залежну від горизонту сподівань читачів, як інструмент для формулювання й підтримування певних цінностей, коли акцент переноситься з того як література *твориться* – себто з прийомів, на те, як *література функціонує*, – себто читається і сприймається»⁷. Якраз рецепція, за словами Григорія

⁴ Бовсунівська Т. Основи теорії літературних жанрів : монографія / Тетяна Бовсунівська. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2008. – С. 424.

⁵ Там само. – С. 427.

⁶ Гнатюк О. Межі і безмежжя літератури. Передмова / Оля Гнатюк // 12 польських есеїв. – К. : Критика, 2001. – С. 8.

⁷ Гундорова Т. Літературний канон і міф / Тамара Гундорова // Нова історія української літератури (теоретико-методологічні аспекти). – К. : Фенікс, 2005. – С. 142.

Грабовича «як процес і як механізми, як естетичні, формальні й суспільні чинники, дистанціює й демістифікує канон як річ нібито унітарну, об'єктивно дану й трансцендентну. Власне тому, що рецепція бачить множину прочитань і ту історичну релятивність, яка так не вписується, наприклад у марксистську ідеологію, вона у своїй природі схильна переоцінювати ексегетичних авторитетів і скороминущих класиків та авторитетність як таку»⁸. Безумовно, проблеми встановлення канону з погляду рецепції літературного твору на теренах посткомуністичних країн мають принципово інакший характер, аніж такі самі дебати в Західній Європі чи США, оскільки у випадку пострадянських країн треба брати до уваги той період розвитку літератур, який формувався під тиском влади та панівної тоталітарної ідеології⁹. Як переконують автори постколоніальних студій, «перший крок у пошуку свого голосу й ідентичності для народу, який колонізували, полягає в тому, щоб повернути собі власне минуле. <...> Другий же крок – це руйнування колоніальної ідеології, яка доклала зусиль до викривлення цього минулого»¹⁰.

Сучасні українські студії над геопетикою набувають щораз більшої популярності і вона, як переконує Віра Романишин, «вже є фактом української культури, що засвідчує літературна геопоетика Юрія Андруховича»¹¹, хоч досі існують різні її трактування¹². Одним із популяризаторів геопоетичних досліджень у гуманітаристиці на пострадянських теренах в середині 1990-х рр. став російський поет, есеїст і перекладач Ігор Сід¹³, а згодом довкола проб-

⁸ Грабович Г. До історії української літератури: Дослідження, есеї, полеміка [Електронний ресурс] / Григорій Грабович. – Київ. – 1997. – Режим доступу: <http://litopus.org.ua/hrabo/hr05.htm>

⁹ Докладніше див.: Wilczek P. Kanon jako problem literatury współczesnej [Електронний ресурс] / Piotr Wilczek // Gazeta Uniwersytecka UŚ. – 2004. – Nr 2(122). – Режим доступу: <http://gazeta.us.edu.pl/node/223361>

¹⁰ Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія / Пітер Баррі ; пер. з англ. Ольги Погинайко. – К. : Смолоскип, 2008. – С. 229.

¹¹ Там само. – С. 242. Якщо звернутись до прози самого Андруховича, то визначення геопоетики як «досяжність недосяжного», «вибух людського і поетичного», від якого «геополітична система дає збій» містить однойменний цикл зі збірки «Диявол ховається в сирі» («Впритул до недосяжного»). Андрухович Ю. Геопоетика // Андрухович Ю. Диявол ховається в сирі. Вибрані спроби 1999 – 2005 / Юрій Андрухович. – К. : Критика, 2007. – С. 236.

¹² Французький дослідник Бертран Вестфал пропонує літературознавцям використовувати термін «геокритика», яка, в його розумінні, є поетикою взаємодії між людським простором і літературою. Геокритика займається дослідженням інтеракцій між фікційним, імагінаційним (уявним) та геосоціальним просторами, а також з'ясовує їхню роль у визначенні культурних ідентичностей. Іншими словами, геокритика досліджує «літературні й культурні презентації простору міст та ландшафтів, які вплинули на формування колективної пам'яті та на перцепцію реальних місць». Докладніше див.: Романишин В. Геопоетика як художня топографія та теоретична рефлексія над літературним часопростором / Віра Романишин // Проблеми гуманітарних наук : зб. наук. праць ДДПУ ім. І. Франка. – 2011. – Вип. 28. – С. 241–253.

¹³ У 1995 р. у Москві відбулася перша конференція присвячена проблемам геопоетики, де І. Сід, найважливішим завданням геопоетики визначив дослідження впливу

лематики геопоетики відбулась розмова у рамках 17 Форуму видавців у Львові (15–19 вересня 2010 р.)¹⁴. У 2013 р. як підсумок понад десятирічних дебатів, вперше була укладена і видана антологія геопоетичних текстів Ю. Андруховича, С. Жадана, В. Єшкілева, І. Сіда, В. Абашева, К. Вайта та ін.¹⁵, а сам термін все більше входив у літературознавчий обіг, щораз частіше зустрічаючись в українському науковому дискурсі, зокрема, під впливом праць польської дослідниці Ельжбети Рибіцької, яка називає звернення до геопоетичних студій – «топографічним поворотом у літературознавчих дослідженнях»¹⁶. На її переконання, «геопоетика – це передовсім поняття-в-дії, котре активно і результативно впливає на локальні контексти, змінюючи їх. <...> Геопоетика як поняття-в-дії пересуває увагу з тексту на літературну творчість трактовану як *poiesis**, а отже, як дію, що викликає наступні дії, як світотворчу, значеннетворчу і подієтворчу активність»¹⁷. Власне у такому розумінні вона «найбільш суголосна з літературою, яка стає найяскравішим виявом утілення простору чи місця»¹⁸ і створює можливості вивчення з іншого погляду таких ключових для літературознавчих досліджень проблем, як поетика, мова, читання і рецепція¹⁹. Ґрунтовним аналізом існуючого серед науковців розмаїття думок і тверджень щодо терміну «геопоетика», а також

«культурних і передовсім творчих явищ на структурування людського всесвіту». *Сид І.* Основной вопрос геопоетики. Доклад / Игорь Сид // ЛИТЕР. NET Геопоетический сервер Крымского клуба. – 3.11.2011. – Режим доступа: <http://liter.net/geopoetics/penin.html>

¹⁴ *Батуревич І.* Привіт із Форуму видавців: ерогенність чи геопоетика [Електронний ресурс] / Іра Батуревич // Читомо. – 07.10.2010. – Режим доступа: <http://archive.chytomo.com/news/pryvrit-iz-forumu-vydavtsiv-erohennist-chy-heopoetyka>

¹⁵ Введение в геопоетику. Одиночные экспедиции в океане смыслов: Антология / Сост. Игорь Сид. Научный редактор Екатерина Дайс. – Москва: Арт Хаус медиа, Крымский Клуб, 2013. – 368 с.

¹⁶ *Рибіцька Е.* Від поетики простору до політики місця. Топографічний поворот у літературних дослідженнях : пер. з пол. Д. Вирського / Ельжбета Рибіцька // Ейдос. – 2013. – № 7. – С. 337–353.

* Це старогрецьке слово, від якого походить сучасне слово « поезія », первісно було дієсловом та означало дію, спрямовану на перетворення та продовження світу.

¹⁷ *Rybicka E.* Geo-poetyka, geokrytyka, geokulturologia. Analiza pojęć / Elżbieta Rybicka // Białostockie Studia Literaturoznawcze. – 2011. – Nr 2. – S. 28.

¹⁸ *Романишин В.* Геопоетика як художня топографія та теоретична рефлексія над літературним часопростором. – С. 245.

¹⁹ Особливо цікавим польським дослідженням, предметом якої стала письменницька топографія є книжка Беати Тарновської «Поетична географія у повоєнній творчості Чеслава Мілоша». У ній поетичні описи американських, литовських, французьких краєвидів розглянуто між двома осями: географічною і метафізичною. Натомість ще одне польське видання «Зникаюча Європа» (2006 р.) – антологія текстів українських, польських, німецьких, литовських авторів оприявнює творення спільноти, опертої на подібному просторовому та геополітичному досвіді. Видання «конструє альтернативну (і разом із тим імагінаційну) географію «іншої», забутої європейської спільноти» і водночас показує «перформативний вимір літературних репрезентацій, творячи нову мапу Європи». *Рибіцька Е.* Від поетики простору до політики місця. Топографічний поворот у літературних дослідженнях. – С. 351.

вдалою спробою визначити перспективи розвитку актуальних як для світового, так і для українського літературознавства досліджень, виконаних із залученням термінологічного апарату, є стаття Ольги Харлан «Геопоетика як літературознавчий термін»²⁰.

У польській літературі автором, що має у своєму доробку яскраві приклади текстів-подорожей (трєвелогів) є Анджей Стасюк. Обоє письменників, польський та український, досліджують природу ідентичності Центрально-Східної Європи, надають перевагу мисленню довкола духового простору. У подорожах їх цікавить передовсім геопоетика інтелектуальних пошуків. Однак, подорожуючи, Ю. Андрухович та А. Стасюк постійно міцно закорінені в рідній землі, у своєму регіоні («тут»), а отже, як слушно вказує О. Веретюк, формують позицію, відмінну од поглядів К. Вайта, для якого важливо було вийти за межі закорінення, адже воно обмежує особистість «визначеною ідентичністю», максимально звільнити геопоезію від ідеологічного, регіонального тягаря, відкрити людину на світ природи і всесвіт, роблячи її в ідеалі духовою картографією, артикуляцією світу й космосу²¹. Подібну думку про «приватність» геопоетичних візій український письменник висловив, звертаючись до життєвого і творчого прикладу якраз А. Стасюка, який «окреслив простір свого існування (як літературного так і географічного) закріпивши циркуль на мапі у місці розташування Варшави, а інший його кінець на рідному містечку, <...>. Відтак, коло було продиктоване двома місцями: де він народився і де мешкає сьогодні. А весь простір, що потрапив у це коло, і є його геопоетичним простором, де народжуються книжки»²².

У пропонованій монографії зосереджено увагу на виявленні впливу простору на культуру, а також на те, як культурні явища змінюють наше уявлення про місця й території. Одним з аспектів дослідження є звернення до дискурсу пам'яті, таких понять, як місця-травми, місця-фантоми, а також складних кореляцій поміж регіональністю-провінційністю. Важливою у цьому контексті є проблема зв'язку простору й пам'яті, адже література не лише говорить про «місця пам'яті», а й сама стає ними – у перспективі етичного зобов'язання пригадування забутих чи витіснених сенсів, або ж із перспективи інтертекстуальності, яка запобігає «катастрофі забуття».

²⁰ Харлан О. Геопоетика як літературознавчий термін / Ольга Харлан // Теорія літератури: концепції, інтерпретації: наук. зб. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філології, Каф. теорії л-ри, компаративістики і літ. творчості ; ред.-кол. : Л. В. Грищик (голова) [та ін.]. – Київ. – 2014. – С. 292–293.

²¹ Weretiuk O. Próba okресlenia i uporządkowania znaczeń związanych z geopoetyką / Oksana Weretiuk // Porównania. – 2013. – Nr 12. – S. 31–33.

²² Батуревич І. Привіт із Форуму видавців: ерогенність чи геопоетика. – Режим доступу: <http://archive.chytomo.com/news/pryvit-iz-forumu-vydavtsiv-erohennist-chy-heopoetyka>